

Ochrana príroda, krajiny a životného prostredia a jej spoločenská reflexia na Slovensku v r. 1990 – 2020

Mikuláš Huba

Envigogika 15 (1) – Recenzované články/ Reviewed Papers

Publikováno / Published 3

31. 8. 2020

DOI: [10.14712/18023061.605](https://doi.org/10.14712/18023061.605)

Abstrakt

Slovenská príroda, krajina a životné prostredie, ako aj organizácie a iniciatívy na ich ochranu prešli za uplynulých 30 rokov zložitým vývojom. Podobne zložito sa vyvíjala aj percepčia tejto problematiky zo strany verejnosti. Vari najvýstižnejšie sa dá tento vývoj charakterizovať slovíčkom nejednoznačný. Pokrok pri znižovaní znečistenia ovzdušia, vôd a ďalších zložiek životného prostredia sprevádzala bezprecedentná neúcta k iným jeho zložkám, najmä k zeleni a úrodným orným pôdam, celkové dlhodobé podfinancovanie starostlivosti o ŽP a zaostávanie v budovaní environmentálnej infraštruktúry (najmä kanalizácií a čistiarní odpadových vôd) ako aj riešenia problematiky starých environmentálnych záťaží.

Príspevok sa zameriava na stručnú charakteristiku stavu a vývoja jednotlivých zložiek životného prostredia, úspechy a neúspechy pri ich ochrane, ako aj na úlohu jednotlivých aktérov tohto procesu. Súčasťou príspevku sú aj výsledky niektorých výskumov, zameraných na reflexiu tejto problematiky zo strany verejnosti.

Klíčová slova

Príroda; krajina; životní prostředí; ochrana; relevantní aktéři; společenská reflexe; Slovensko; 1990–2020

Abstract

Slovak nature, landscape and environment, as well as organizations and initiatives for their protection have undergone complex developments over the past 30 years. Perception of the issue by general public was similarly complex. In an attempt to be precise, this development should be characterized ambiguously. Progress in reducing air, water and other environmental pollution has been accompanied by unprecedented disrespect for its other components, in particular for vegetation, fertile arable land, which is accompanied by an overall long-term underfunding of environmental care and lagging behind in building environmental infrastructure (especially sewers and wastewater treatment plants) as well as in finding solutions to the issue of old environmental burdens.

This article focuses on a brief description of the state and development of different components of the environment, successes and failures in their protection, as well as the

role of specific actors in this process. The author also include the results of some of the research which focused at reflection of these issues by the public.

Key words

Nature; nature landscape; landscape environment; environment protection; protection relevant actors; relevant actors social reflection; social reflection; Slovakia; Slovakia years 1990 – 2020; years 1990 – 2020

Úvod

Uplynulých 30 rokov vývoja životného prostredia (ŽP) na Slovensku možno hodnotiť z rôznych aspektov a s využitím rôznych metodických postupov. Ako jeden z možných konceptuálnych rámcov takéhoto hodnotenia možno použiť zjednodušený model, ktorý vznikol na pôde OECD a ktorý postupne hodnotí sily a faktory vplývajúce na stav ŽP (Driving forces – D), následne stav životného prostredia (State – S) a napokon odozvu spoločnosti (Response – R).

Iná možnosť je hodnotiť najskôr merateľný stav a vývoj ŽP prostredníctvom viac-menej objektívnych veličín, následne potom technickú a inštitucionálnu infraštruktúru starostlivosti o životné prostredie a účasť, postoje, vnímanie i aktivity spoločnosti – až po úroveň jednotlivcov, resp. ich reprezentatívnych súborov. Keďže ide o veľmi širokú problematiku, ak chceme získať ako-tak komplexný obraz o nej, potom za relevantné je treba považovať celé spektrum subjektov (od verejnej správy, cez mimovládne organizácie, školy a akadémiu až po médiá).

Napokon možno aplikovať aj metódu SWOT analýzy na porovnanie silných a slabých stránok, príležitostí a ohrození týkajúcich sa hodnotenej problematiky.

Vzhľadom na komplexnosť environmentálnej problematiky je pri všetkých úvahách o ŽP mimoriadne dôležité uvažovať v súvislostiach a zamerať sa na kauzálne vzťahy a väzby. V príspevku sa dajú nájsť všetky vyššie uvedené prístupy. Niektoré vo viac explicitnej, iné len v implicitnej podobe.

Stav a vývoj životného prostredia a faktory, ktoré ho spôsobujú

Spomedzi faktorov, ktoré spôsobujú súčasný stav ŽP, možno na prvom mieste spomenúť prírodné podmienky a históriu využívania krajiny človekom. S tým sa v prípade ŽP zvyknú spájať spôsoby a zdroje znečisťovania, alebo iných druhov jeho devastácie, ako aj odozva krajiny i spoločnosti na ne.

Čo sa týka zmien vplyvu negatívnych impaktov na ŽP je ho možné za uplynulých 30 rokoch hodnotiť ako prevažne pozitívny. Možno to dokumentovať výsledkami monitoringu i štatistickými údajmi, týkajúcimi sa takmer všetkých zložiek prírodného prostredia a jeho kvality: ovzdušia, vody, pôdy, bioty...

Z porovnania vývoja 105 relevantných a kvantifikovateľných ukazovateľov ekonomického, sociálneho a environmentálneho charakteru v priebehu 90. rokov minulého storočia na Slovensku (Huba 2002) vyšiel práve vývoj v posledne menovanej oblasti ako relatívne najpozitívnejší. Možno to pripísať najmä dvom skutočnostiam: v prvom rade hospodárskej recesii a ekonomickej transformácii v 1. polovici 90. rokov 20. storočia, ktorá sa dotkla najmä odvetví významne ovplyvňujúcich životné prostredie (priemysel, poľnohospodárstvo, stavebníctvo, ťažba surovín...) a až na druhom mieste samotnému zlepšeniu starostlivosti o ŽP (nové inštitúcie, zákony a ich uplatňovanie).

Manažment životného prostredia

Opatrenia na zlepšenie stavu ŽP, pozitíva a skutočnosti, ktoré ich relativizujú

Starostlivosť o životné prostredie u nás začala nadobúdať systematickejšiu podobu až po r. 1989, kedy sa v pomerne krátkom čase podarilo dobudovať chýbajúci inštitucionálno-organizačno-legislatívny rámec starostlivosti oň.

Tlak na zlepšovanie stavu ŽP a starostlivosti oň sa ďalej posilnil v súvislosti s predvstupovým procesom a následne s členstvom Slovenskej republiky (SR) v EÚ. Toto obdobie prinieslo so sebou aj nové disponibilné zdroje financovania, ktoré aspoň čiastočne zvrátili dlhodobu pretrvávajúci stav podfinancovania aktivít v rezorte ŽP.

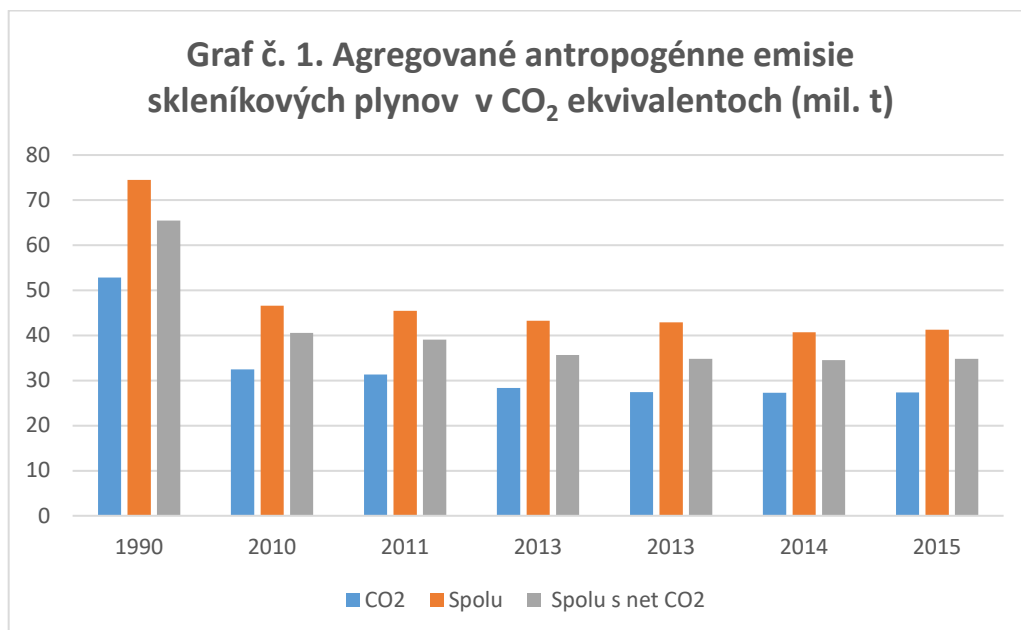
Prevažne pozitívny (miestami až výrazne pozitívny) vývoj v tejto oblasti (najmä v prvej polovici sledovaného obdobia (pozri tab. 1), však čiastočne relativizujú niektoré skutočnosti (pozri graf 1 a 2). V prvom rade tá, že vzhľadom na to, negatívne trendy vo sfére ŽP kulminovali práve v zlomovom období 1988 – 1989, na následné zlepšenie jeho stavu stačili niekedy pomerne nenáročné opatrenia. (Čím sa situácia v ČSFR a v jej nástupníckych štátoch zásadne líši od situácie v USA či v Západnej Európe, kde sa podobný proces začal o dve dekády skôr – pozn. aut.). Druhá relativizujúca skutočnosť je tá, že okrem zlepšenia (miestami naozaj výrazného) nastalo v niektorých ukazovateľoch aj zhoršenie stavu, resp. objavili sa nové formy devastácie ŽP a nové kategórie rizík, súvisiace o.i. s posilnením spotrebiteľských očakávaní a konzumne orientovaných vzorcov správania obyvateľov, s intenzívnym rozvojom individuálnej automobilovej dopravy na úkor verejnej dopravy, s nadmernou ťažbou dreva v lesoch, s nedoriešenou problematikou tzv. starých environmentálnych záťaží, s veľkými trvalými zábermi kvalitných poľnohospodárskych pôd, s nedostatočne regulovanou výstavbou v národných parkoch, či s používaním GMO alebo celej škály nových druhov produktov, napr. plastových obalov na jedno použitie.

Nejednoznačne a nie vždy priaznivo sa vyvíjali aj postoje verejnosti k ochrane a ochrancom ŽP. Novú hrozbu i mnohé reálne škody na prírode, krajine a životnom prostredí spôsobili aj nie dosť účinne regulované agresívne až devastáčnej aktivity niektorých investorov či tzv. developerov. Ďalšia skutočnosť, relativizujúca celkovo prevažne pozitívny vývoj, je tá, že vychádzame takmer výlučne z merateľných ukazovateľov kvantitatívneho charakteru (napr. imisie na km²) a menej sa už hovorí o kvalite. Markantným príkladom sú napríklad národné parky a maloplošné chránené územia, počet a výmera ktorých vzrástli za uplynulé tri desaťročia približne dvojnásobne, ale režim ich ochrany je naďalej málo účinný, a tak ich existencia miestami hraničí s formalizmom. A napokon, pozitívnosť vývoja v celej environmentálnej sfére čiastočne relativizuje aj porovnanie s porovnateľnými krajinami na západ od nás, kde s intenzívnou starostlivosťou o ŽP začali podstatne skôr.

Tab. č. 1: Celková emisie základných znečisťujúcich látok v SR v rokoch 1989–2016 v tis. t

	1989	1993	2001	2002	2003	2004	2005	2016
TZL	317,4	139,7	63,6	55,3	51,0	51,7	60,9	34,5
SO₂	565,1	319,3	131,2	103,3	108,1	96,9	89,0	27,1
NO_x	202,6	219,0	108,4	100,8	97,7	97,7	97,5	61,3
CO	543,9	350,0	309,3	286,6	301,8	302,7	290,1	239,7

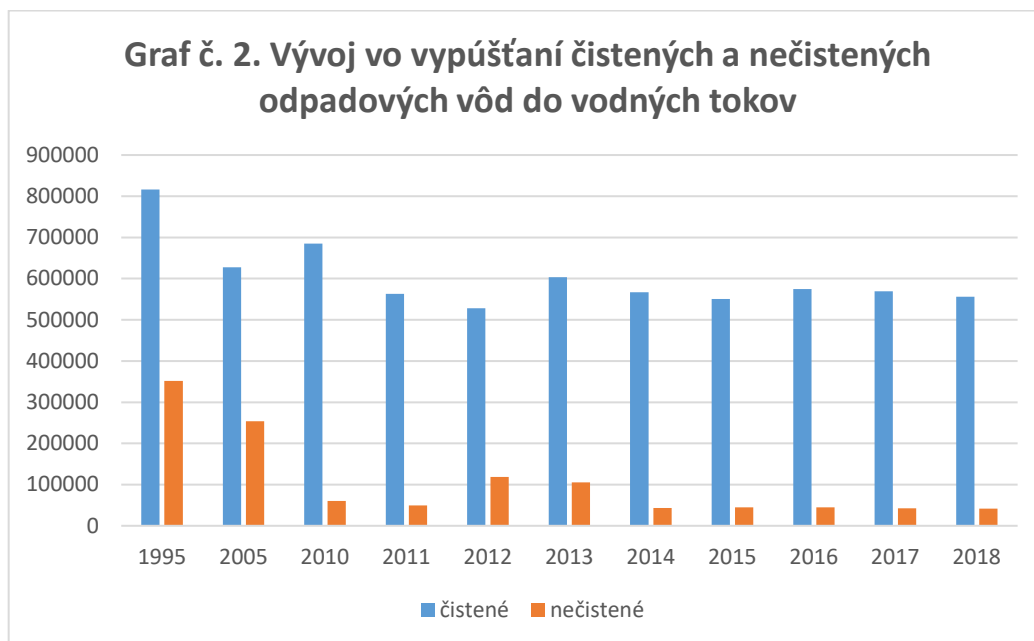
Zdroj: SHMÚ, 2018

Zdroj: SHMÚ, 2019

Podobne, ako v celej EÚ, aj na Slovensku došlo za uplynulých 30 rokov k poklesu znečistenia ovzdušia z priemyslu, energetiky i dopravy a k nárastu znečistenia, súvisiaceho s domácnosťami, službami a obchodom. Čo sa týka jednotlivých ukazovateľov znečistenia, najvýraznejšie zlepšenia nastalo pri oxide siričitom. Naopak, emisie oxidov dusíka v uplynulých dvoch desaťročiach stagnovali a v prípade tuhých znečisťujúcich látok dokonca vzrástli. (SHMU, 2004 – 2016).

Celkovo pozitívny vývoj vo sfére znečistenia ovzdušia v SR relativizuje aj jeho nerovnomerné rozloženie v čase a priestore. Slovensko sa po geomorfologickej stránke vyznačuje striedaním pohorí, nížin, kotlín a údolí s často inverzným zvrstvením ovzdušia, čo má veľmi negatívny vplyv na kvalitu ovzdušia. Okrem toho, že sa tu koncentruje obyvateľstvo, koncentrujú sa tu aj zdroje znečistenia na báze energetiky, ťažkého priemyslu, dopravy, vykurovania a i. Regióny s najväčším znečistením boli vyhlásené za *Oblasti riadenia kvality ŽP*. Na Slovensku ich máme 12. Experti z občianskeho združenia **Centrum pre trvalo udržateľné alternatívy** (CEPTA) analyzovali metodikou Svetovej zdravotníckej organizácie situáciu v oblastiach s riadenou kvalitou ovzdušia našich krajských miest na základe údajov oficiálneho monitoringu SHMÚ. Hodnotili dopady prachových častíc PM_{2,5} a PM₁₀ a oxidov dusíka NO_x, teda troch hlavných s energetikou a spaľovanie tuhých palív v domácnostiach. Z výsledkov ich analýz vyplýva, že na Slovensku kvôli znečistenému ovzdušiu predčasne umiera viac ako 5 000 osôb ročne. Spolu s Poľskom, Českom a Maďarskom patríme ku krajinám s najviac znečisteným ovzduším v EÚ. Dlhodobu prekročujeme predovšetkým limity znečistenia prachovými časticami (PM). Podľa OECD nás v roku 2015 stálo znečistenie ovzdušia z dôvodu predčasných úmrtí 9,279 mld. EUR, čo predstavovalo takmer 6,5 % HDP krajiny znečisťujúcich látok v ovzduší našich miest, ktorých pôvodcami sú predovšetkým doprava, priemysel a energetika (CEPTA, 2019).

Zdroj: MŽP, 2019

Aj keď kvalita povrchových vôd sa na Slovensku za uplynulých 30 rokov citeľne zlepšila, stále však cca 12 % z nich ešte vykazuje zlý, alebo veľmi zlý ekologický stav. Ešte horšia je situácia v prípade podzemných vôd, kde až 22 % rozlohy príslušných vodných útvarov vykazuje zlý chemický stav (MŽP, SAŽP, 2016).

Zlá situácia pretrváva vo sfére záberu poľnohospodárskych pôd na nepoľnohospodárske účely (najmä na výstavbu), pri nadmernej ťažbe dreva a vysokom podiele tzv. kalamičných ťažieb, v hospodárení s odpadmi, kde SR, napriek určitému zlepšeniu v poslednom období, naďalej patrí v rámci EÚ ku krajinám s najnižším podielom separácie a recyklácie komunálneho odpadu a s najvyšším podielom nežiaduceho skládkovania.

Vo sfére ochrany prírody sú v kontraste priaznivé kvantitatívne ukazovatele s nepriaznivými kvalitatívnymi. Podiel rozlohy chránených území z celkovej rozlohy štátu je v rámci EÚ nadštandardný, podobne ako počet národných parkov (9). Na druhej strane je alarmujúce, že a 19,3 % druhov rýb, 44,4 % druhov obojživelníkov, 41,7 % druhov plazov, 24,2 % druhov vtákov a 22,2 % druhov cicavcov sa v r. 2014 nachádzalo v kategórii ohrozených druhov živočíchov (MŽP, SAŽP, 2016).

Na podrobnejšie zhodnotenie 30-ročného vývoja Slovenska v jednotlivých oblastiach, relevantných z hľadiska životného prostredia, by nestačil ani dvojnásobný rozsah tohto príspevku. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že napriek evidentnej ekonomickej a spoločenskej transformácii, sa Slovensko dostatočne nevyrovnalo s industriálnym dedičstvom z čias budovania komunizmu. Hospodárstvo na Slovensku je naďalej surovinovo i energeticky pomerne náročné a stále aktuálny je problém starých environmentálnych záťaží, ako aj novo generovaného odpadu – jadrový nevynímajúc. Podobne to vyzerá aj v mentálnej rovine: spôsob uvažovania z čias industriálnej éry sa spojil s nárastom konzumných očakávaní a s tým spojeným množstvom (aj environmentálnych) problémov. Čo sa týka známych káz a problémov spred 30 rokov (Gabčíkovo, jadrové elektrárne, Tatry, záber poľnohospo-

dárskej pôdy na nepoľnohospodárske účely, hynutie lesov a nadmerná ťažba dreva, znečistenie vôd i ovzdušia, degradácia pôdy, likvidácia voľne rastúcej zelene a mnohé ďalšie) zostávajú problémami aj dnes. Navyše k nim pribudli mnohé ďalšie: od prudkého nárastu automobilizmu, cez produkciu plastového odpadu až po nevídanú exploatáciu národných parkov komerčným cestovným ruchom.

Inštitucionálna stránka starostlivosti o ŽP vrátane personálnych otázok

Na rozdiel od USA, Kanady, Austrálie či niektorých krajín západnej Európy, kde inštitucionálna stránka starostlivosti o ŽP systematicky funguje od začiatku 70. rokov minulého storočia, v bývalom Československu ústredné orgány starostlivosti o ŽP dlho absentovali, a tak táto aktivita mala až do konca roku 1989 len nekomplexný, nekoordinovaný a parciálny charakter. Navyše, tých niekoľko zákonov, ktoré sme vo sfére životného prostredia mali (najmä ovzdušie, voda, ochrana prírody), patrili do gescie rôznych rezortov (priemysel, lesné a vodné hospodárstvo, kultúra...).

Absurdnou reakciou na tento stav, svojim formalizmom typickou pre prednovembrový režim, bolo vytvorenie ministerstva vnútra a životného prostredia v r. 1988, kde na úseku ŽP na Slovensku pracovalo len osem pracovníkov a žiadny z nich nebol naslovovzatým odborníkom v tejto oblasti!

Skutočný ústredný orgán štátnej správy pre životné prostredie – najskôr Slovenská komisia pre životné prostredie (SKŽP), neskôr Ministerstvo životného prostredia SR (MŽP), vznikol až 1. 4. 1990 (tri mesiace po vzniku MŽP v Českej republike). Federálny výbor pre ŽP vznikol až po parlamentných voľbách v júni 1990. V tom istom roku na Slovensku vznikla aj Slovenská inšpekcia životného prostredia (SIŽP).

Inštitúcie vo sfére životného prostredia (ŽP) prešli za uplynulé tri desaťročia pomerne dynamickým vývojom. Tak napr. k 1. 1. 1991 sa na Slovensku podarilo uzákoníť a uviesť do života tzv. osobitnú štátnu správu pre životné prostredie, reprezentovanú samostatnými okresnými a obvodnými úradmi ŽP, ktoré na rozdiel od tzv. všeobecnej miestnej štátnej správy nepodliehali ministerstvu vnútra. Postupne sa dobudovala (aj na úrovni krajov) Slovenská inšpekcia životného prostredia. Ako odbornou-metodicko-organizačné zložky v rámci rezortu ŽP pôsobí Slovenská agentúra pre životné prostredie, Štátna ochrana prírody SR a ďalšie odborné organizácie (napr. Slovenský hydrometeorologický ústav, Štátny geologický ústav Dionýza Štúra, či Výskumný ústav vodného hospodárstva). Od roku 2016 pôsobí v štruktúre MŽP aj analytický útvar s názvom Inštitút environmentálnej politiky. Ako podporný nástroj na financovanie starostlivosti o ŽP slúži Štátny fond životného prostredia (neskôr Envirofond). Na úseku odpadového hospodárstva vznikol a niekoľko rokov fungoval (avšak v súvislosti s novou odpadovou legislatívou neskôr zanikol) Recyklačný fond SR.

Ale starostlivosť o ŽP sa inštitucionalizovala aj na úrovni miestnej a regionálnej samosprávy a tiež na parlamentnej úrovni, kde začiatkom roka 1990 vznikol výbor pre životné prostredie (v júni 1990 doplnený o slovné spojenie: „...a ochranu prírody“), ktorý bol po voľbách r. 2006 zrušený, resp. začlenený do výboru pre pôdohospodárstvo (dnes Výbor NR SR pre pôdohospodárstvo a životné prostredie – pozn. aut.).

Možno zovšeobecniť, že charakter starostlivosti o životné prostredie sa menil podľa toho, aké priority vyznávala a vyznáva tá-ktorá vláda či samospráva. A následne podľa toho, kto, s akou prípravou, kompetenciou, víziou, morálnou integritou a autoritou stál na jeho čele. Členmi vlády, zodpovednými za ŽP, boli postupne Vladimír Ondruš (Verejnosť proti násiliu, 1989 – 1990), Ivan Tirpák (Kresťanskodemokratické hnutie, 1990 – 1992), Jozef

Zlocha (Hnutie za demokratické Slovensko, 1992 – 1994), Juraj Hraško (Strana demokratickej ľavice, 1994) a po ňom až do volieb v r. 1998 opäť Jozef Zlocha. V r. 1998 – 2006 tento post zastával László Miklós (Strana maďarskej komunity). Vo volebnom období 2006 – 2010 pripadlo riadenie MŽP Slovenskej národnej strane a v priebehu troch rokov sa na jeho čele vystriedali traja ministri (Jaroslav Izák, Ján Chrbet a Viliam Turský), pričom všetci z nich boli postupne odvolaní (najmä) z dôvodu netransparentného hospodárenia s verejnými prostriedkami a celkovej nespôsobilosti viesť zverený rezort. Po odvolaní posledne menovaného nominanta za SNS sa vtedajší premiér Robert Fico rozhodol vyňať rezort životného prostredia z rozhodovania svojho koaličného partnera (SNS) a podriadiť ho strane Smer-SD. Po zastupujúcom ministrovi ŽP, ktorým bol niekoľko týždňov podpredseda vlády Dušan Čaplovič, boli do funkcie ministra ŽP vymenovaný ďalší nominanti najsilnejšej vládnej strany Smer-SD, Jozef Medved' a Vladimír Chovan (2009 – 2010). Za vlády Ivety Radičovej pripadol rezort strane Most-Híd (Zsolt Simon, József Nagy, 2010 – 2012). V „jednofarebnej“ vláde Smeru-SD v r. 2012-2016 rezort videl Peter Žiga a v nasledujúcej koaličnej vláde László Solymos (Most-Híd), ktorý sa v roku 2018 stal aj podpredsedom vlády. V súčasnej vláde Igora Matoviča je ministrom ŽP Ján Budaj (Hnutie Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti, 2020 -).

Čo sa týka dĺžky pôsobenia, najdlhšie vo svojich funkciách zotrvali ministri Miklós a Zlocha, najkratšie (ak nerátame "zastupujúceho" Dušana Čaploviča) Ondruš, Hraško, Medved', Chovan, Simon a nominanti SNS.

Kým za pôsobenia všetkých ministrov v r. 1990 – 2006 patril rezort a jeho predstavitelia k najmenej nápadným a najmenej medializovaným v rámci jednotlivých vlád, za čias 1. vlády Roberta Fica sa to zásadne zmenilo. Dosiaľ najviac škandalizovanou kauzou rezortu je zjavne nevýhodný, netransparentný a mimoriadne podozrivý predaj emisných kvót nedôveryhodnej sprostredkovateľskej firme Interblue, v súvislosti s ktorým musel svoje kreslo opustiť minister Ján Chrbet. Aj vzťahy s environmentálnymi mimovládnymi organizáciami (EMVO) sa počas pôsobenia 1. vlády Roberta Fica dostali na dosiaľ najhoršiu úroveň od vzniku rezortu ŽP v r. 1990. Ale najviac negatívny dosah mali čistky v štátnej správe a v rezortom ŽP riadených organizáciách, najmä v Štátnej ochrane prírody SR. Koncom inkriminovaného obdobia došlo dokonca k dočasnému a svojvoľnému zrušeniu samostatného rezortu ŽP! Ministerstvo však vzápätí obnovila vláda Ivety Radičovej.

Legislatívna, ekonomická a ďalšie stránky starostlivosti o ŽP

Legislatívna stránka starostlivosti o ŽP prekonala za uplynulých 30 rokov ešte búrlivejší vývoj, ako tomu bolo v prípade väčšiny ostatných oblastí života spoločnosti. Po novembri 1989 sa v tejto sfére začínalo takmer „od nuly“, keďže väčšinu štandardných environmentálnych právnych noriem (vrátane strešného zákona o životnom prostredí) Slovensko postrádalo. Tie, ktoré jestvovali (napr. vodný zákon), sa buď obchádzali zneužívaním inštitútu výnimiek, alebo boli ťažko vymáhatelne (napr. zákon o ochrane prírody). Preto zmeňám a pokroku, ktorý sa v tejto oblasti vo sfére ŽP v r. 1990 – 1992 udial, sa zvykne oprávnene hovoriť *legislatívna revolúcia*. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť fakt, že významnú hybnú silu v tomto procese predstavoval Federálny výbor pre životné prostredie pod vedením Josefa Vavrouška. Dôležitá bola aj spolupráca slovenského s českým MŽP, ktoré viedol Bedřich Moldan (neskôr Ivan Dejmal) s kvalitným programom i legislatívnym odborom.

Budovanie právneho systému vo sfére ŽP malo počas uplynulých troch desaťročí dve hlavné fázy: už spomínanú úvodnú v rokoch 1990 – 1992 a potom fázu súvisiacu s prípravou nášho vstupu do EÚ, ktorá kulminovala v rokoch 2002 – 2003. Určité oživenia nastalo aj počas krátkeho obdobia vlády Jozefa Moravčíka v r. 1994, kedy boli prijaté dva dôležité

zákony: o posudzovaní vplyvov na životné prostredie (EIA) a o ochrane prírody a krajiny. Naopak, za obdobie regresu možno v tejto oblasti označiť II. vládu Vladimíra Mečiara a I. a II. vládu Roberta Fica. Vláda Ivety Radičovej trvala príliš krátko na to, aby mohla uskutočniť zásadnejšie zmeny. Za jej pozitívum možno označiť znovuoobnovenie samostatného rezortu ŽP a zlepšenie spolupráce s EMVO. Motívom pre zvýšenie aktivity (aj) MŽP bolo slovenské predsedníctvo v Rade EÚ v druhom polroku 2016. Následne MŽP a vláda prijali aj pomerne ambiciózný strategický rozvojový dokument (skrátene Envirostratégia 2030).

Z dôležitých právnych noriem prijatých už v priebehu 90-tych rokov 20. storočia možno spomenúť aspoň strešný (pôvodne federálny) zákon o životnom prostredí, ako aj komplexnú právnu úpravu vo sfére narábania s odpadmi (ktorá v SR dovtedy úplne absentovala), zákon o posudzovaní vplyvov na životné prostredie, či zákon o prístupe k informáciám o ŽP, neskôr integrovaný do komplexnejšie zameraného zákona o prístupe k informáciám (2001).

Ak máme obdobia zvýšenej legislatívnej aktivity konfrontovať s jednotlivými vládami, potom viac pozitívne ako negatívne môžeme hovoriť o prvej ponovembrovej vláde Milana Čiča, 1. vláde Vladimíra Mečiara (ešte ako nominanta VPN), vláde Jána Čarnogurského, vláde Jozefa Moravčíka a 1. vláde Mikuláša Dzurindu. Naopak, 2. a 3. vládu Vladimíra Mečiara, ako aj 1. a 2. vládu Roberta Fica možno označiť za éru stagnácie až úpadku. Toto konštatovanie sa netýka len legislatívnej sféry, ale aj kádovo-personálnej politiky, pričom najväčšími „čistkami“, a to v radoch nielen vedúcich, ale aj nižšie postavených odborných pracovníkov v rezorte ŽP, sa vyznačovali vlády pod vedením Vladimíra Mečiara a Roberta Fica, za ktorého MŽP SR, zverené do rúk nominantov Slovenskej národnej strany, zažilo bezprecedentný úpadok, kedy ministerstvo a jeho zložky museli opustiť mnohí kompetentní pracovníci až po úroveň viacerých zásadových strážcov ochrany prírody!

Financovanie starostlivosti o životné prostredie je chronickým problémom, čo má za následok jednak dlhodobé zaostávanie v budovaní environmentálnej infraštruktúry (najmä na úseku vôd a ich čistenia) či pri odstraňovaní starých environmentálnych záťaží, ale aj minimálnu akcieschopnosť v takých dôležitých oblastiach, ako je napr. štátna ochrana prírody a krajiny, resp. inšpekcia ŽP.

Deficit prostriedkov sa v 90. rokoch minulého storočia dlhodobo prehlboval a alarmujúci bol najmä na prelome tisícročí. Odvtedy došlo k citeľnému zlepšeniu v niektorých oblastiach starostlivosti o ŽP, a to najmä vďaka zdrojom z EÚ. Tento nárast investícií sa však nedá posudzovať mechanicky, či schematicky vzhľadom na to, že rozsah kompetencií MŽP sa postupne menil (v r. 2002 pribudla napr. investične veľmi náročná vodohospodárska výstavba a protipovodňová ochrana). V niektorých oblastiach (napr. v ochrane prírody) deficit prostriedkov naďalej pretrváva.

Životné prostredie v agende vlád a politických strán

Časť venovaná životnému prostrediu sa stala viac-menej štandardnou súčasťou programových vyhlásení vlád i programov jednotlivých politických strán. Hodné kritiky býva ani nie tak to, čo je v environmentálnych častiach programov uvedené, ako skôr to, čo v nich chýba. EMVO robia pred parlamentnými voľbami pravidelne odpočet plnenia environmentálnych programov končiacich vlád a hodnotenie programov kandidujúcich strán (niekedy až po úroveň názorov a postojov jednotlivých kandidátov). Podobne sa EMVO zvyknú vyjadrovať aj k „zeleným“ častiam programov strán a programovým vyhláseniam nových vlád. Zväčša sa pri tom používa anketová metóda zisťovania, inokedy napr. analýza relevantných

hlasovaní v NR SR a pod. Niekedy EMVO organizujú aj predvolebné diskusie s kandidátmi a kandidátkami.

Na základe dlhodobej skúsenosti možno konštatovať, že programové vyhlásenia a sľuby vlád a strán v oblasti ŽP sa buď neplnia, prípadne sa plnia len čiastočne alebo formálne, či dokonca v účelovo deformovanej podobe, keď sa za aktivitu v prospech ŽP vyhlási aj niečo, čo mu v skutočnosti skôr škodí. Niektoré strany a viacerí kandidáti za poslancov zvyknú legitímny záujem EMVO a verejnosti o svoje zámery a činy jednoducho ignorovať, iní k nemu pristupujú formálne. A tak seriózne vypracovaných reakcií či zodpovedaných anketových otázok býva menšina. Už tento fakt by v skutočne demokratickej krajine stačil na diskvalifikáciu oslovených subjektov.

V skutočnosti životné prostredie v agende ponovembrových vlád - napriek proklamáciám opačného charakteru – nikdy nezískalo postavenie adekvátne jeho významu, náročnosti, prierezovosti a komplexnosti. Ambicióznu podobu starostlivosti o ŽP pritom formulovalo Fórum ochrancov a tvorcov ŽP (neskôr premenované na Ekofórum – pozn. aut.) za reprezentatívnej účasti približne 150 expertov a aktivistov už 8. decembra 1989, kedy navrhlo nielen vytvorenie ústredného orgánu štátnej správy pre životné prostredie na federálnej i národných úrovniach a urýchléné dobudovanie právneho systému v tejto oblasti, ale aj priznanie nadrezortného charakteru tejto problematike (analogicky ekonomickým a právnym aspektom), čo rezultovalo do návrhu, vymenovať do čela takéhoto orgánu podpredsedu vlády. Do volieb 1990 bol na Slovensku zodpovedným za jeho kreovanie skutočne podpredseda vlády (Vladimír Ondruš, VPN), ale v skutočnosti sa ústredný orgán takého charakteru u nás nikdy nepodarilo vybudovať. Možno to súvisí aj s tým, že po Vladimírovi Ondrušovi už žiadny človek na čele tohto rezortu nemal významnejšie politické postavenie v štruktúre svojich materských strán, a teda ani adekvátnu pozíciu pri politickom presadzovaní svojich predstáv (výnimkou bol Peter Žiga, ale ten svoju pozíciu podpredsedu Smeru-SD na pozitívne činy v prospech ŽP nevyužil – skôr naopak) a na krátky čas sa stal podpredsedom vlády Petra Pellegriniho aj László Solymos, ktorý však vo vláde zastupoval najslabšiu koalíčnú stranu. Zmenu by mohol priniesť súčasný minister Ján Budaj ako nominant dominantnej strany súčasnej vládnej koalície (aj keď podpredsedom vlády sa nestal – pozn. aut.). Ďalším problémom je aj to, že predstavy a vízie žiadneho z doterajších ministrov ŽP na Slovensku neboli dostatočne ambiciózne a nedali sa v tomto smere porovnať so štýlom uvažovania a práce niektorých ich českých kolegov Moldana, Dejmalu, Bursíka, Mika a už vôbec nie federálneho ministra Vavrouška.

Ďalšou charakteristickou črtou bolo príliš úzke chápanie ŽP, bez priznania dostatočnej prierezovosti a vplyvu ŽP na ostatné sféry života a spravovania spoločnosti, ktoré je vlastné EÚ minimálne od čias prijatia jej 5. environmentálne akčného programu v r. 1992 a ktoré by zodpovedalo záverom Summitu Zeme v r. 1992 a ďalším relevantným medzinárodným dokumentom. K nedostatočnej ambicióznosti slovenských MŽP nepochybne prispel aj nedostatok vonkajšieho tlaku – zo strany EMVO, médií i širokej verejnosti.

S výnimkou r. 1990 – 1992 a r. 1998 – 2002 v slovenskom parlamente absentovali Zelení. Prítom volebné obdobia, počas ktorých v parlamente pôsobili, možno označiť vo sfére slovenskej environmentálnej politiky za najpozitívnejšie (aj keď nie vždy to bola len zásluha Zelených - pozn. aut.).

V protiklade k spomínanému priúzkemu chápaniu ŽP vystupuje snaha urobiť MŽP zodpovedným za agendu, ktorá je pre ktorýkoľvek jednotlivý rezort príliš široká, teda za agendu trvalo udržateľného rozvoja (TUR), ako aj za niektoré rezortu ŽP neprislúchajúce hospodárske aktivity, ako je napr. vodohospodárska výstavba.

Životné prostredie na úrovni regiónov, miest a obcí

Mestá, obce a od čias zásadnej reformy verejnej správy na prelome tisícročí aj regióny (samosprávne kraje) rozhodujú o životnom prostredí vo sfére svojej pôsobnosti čím ďalej tým viac sami. Pozitívom je, že sa tým „rozhodovanie dostáva bližšie k občanovi“. Logicky by mali o svojom vlastnom prostredí vedieť najviac ľudia (a ich volení zástupcovia), ktorí v danom prostredí žijú. Skúsenosť s takýmto prenosom kompetencií v smere zhora nadol však nie je len pozitívna. Ukazuje sa, že na úrovni samosprávy korupcia a klientelizmus „kvitnú“ nemenej ako na centrálnej úrovni. Navyše, riziko subjektivismu, bezzásadovosti a neodbornosti je na úrovni samosprávy často dokonca vyššie, ako na centrálnej úrovni, ktorá zväčša disponuje väčším odborným zázemím a mala by realitu vnímať v širších súvislostiach (národných až medzinárodných). Vari najviac sa toto konštatovanie týka rozhodovania o prírodoochrane vzácnych hodnotách na území obcí a miest (maloplošné chránené územia, vzácne stromy a pod.), ktoré majú zo svojej podstaty celospoločenský, a teda nadobecný, charakter.

Na druhej strane sme aj v uplynulých rokoch boli neraz svedkami toho, ako sa vláda a celkovo štátna správa snažili obísť či ignorovať miestnu samosprávu a legitímne záujmy miestnych obyvateľov, nedemokraticky presadzujúc antienvironmentálne zámery (napr. plánovaná veľkokapacitná skládka odpadu v Pezinku, nelegálne predlžovanie životnosti skládky v Považskom Chlmci, snaha o usporiadanie zimných olympijských hier na území národných parkov, či záujem o ťažbu zlata a uránu zdraviu nebezpečnými metódami v blízkosti Košíc, Kremnice, Detvy a pod.).

Životné prostredie a hospodárstvo

Stav životného prostredia a charakter ekonomiky fungujú do značnej miery ako spojené nádoby. Neefektívna, na ťažký priemysel a na priemyselné poľnohospodárstvo orientovaná slovenská ekonomika spolu s absentujúcou environmentálnou infraštruktúrou pred novembra 1989 bola celkom logicky obrovským devastátorom ŽP. Environmentalisti, ochránari i veľká časť verejnosti preto v súvislosti s transformáciou ekonomiky po r. 1989 oprávnene očakávali, že sa tento stav bude urýchlene a programovo meniť. Jedným z výsledkov transformácie slovenskej ekonomiky a spoločnosti v prvej polovici 90. rokov 20. storočia bola aj zmena (modernizácia) celej hospodárskej štruktúry a štruktúry tvorby HDP, charakterizovaná výrazným poklesom vo sfére výrobných odvetví (primárna a sekundárna sféra) a nárastom terciérnej a kvartérnej sféry. Po 30 rokoch však môžeme a musíme konštatovať, že táto kľúčová zmena strategického charakteru sa uskutočnila len čiastočne, v rozsahu a hĺbke, ktoré v žiadnom prípade nemožno označiť ako dostatočné. V prvom rade, nepodarilo sa dostatočne zmeniť energeticky a surovinovo náročnú a environmentálne závadnú štruktúru slovenského priemyslu. S výnimkou Niklovej hute v Seredi, Železorudných baní v Rudňanoch, ťažby a spracovania antimónu v Nízkyh Tatrách, niektorých magnezitiek na východnom Slovensku a pár ďalších podnikov zostala väčšina problematických prevádzok tohto druhu fungovať, pričom ani ich čiastočná modernizácia nedokázala (ani nemohla) zásadne zmeniť ich nežiaduce charakteristiky. Za všetky spomeňme aspoň hlinikáreň v Žiari nad Hronom a Východoslovenské železiarne (dnes U.S. Steel) v Košiciach. Zásadnejšou transformáciou prešiel chemický priemysel, ale jeho „bašty“ zostali taktiež viac-menej zachované. Vari najväčšími štrukturálnymi zmenami prešlo (aj keď nie z primárne environmentálnych dôvodov, ale najmä pre rozpad dovtedajších trhov) strojárstvo, keď z výroby zbraní sa jeho ťažisko prenieslo do výroby osobných automobilov. Energetika sa nevzdala ani dobudovania Vodného diela Gabčíkovo a niektorých ďalších hydroenergetických projektov, ani väčšiny klasických zdrojov energie (od nerentabilnej ťažby a zdraviu škodlivého spaľovania nekvalitného uhlia ustupujeme až v posledných rokoch - pozn. aut.), ani dostavby Jadrovej elektrárne Mochovce. V čom naopak Slovensko naďalej zaostáva, je oblasť energetických úspor,

vrátane zateplovania budov a efektívneho využívania vhodných obnoviteľných zdrojov. Z týchto dôvodov pretrváva aj environmentálna škodlivosť a rizikovosť výroby elektrickej energie na Slovensku, ako aj relatívne nízka energetická a surovinová účinnosť, ktorá je v prepočte na jednotku HDP stále ešte citeľne nižšia ako v technologicky najvyspelejších krajinách. Práve nadmerné zakonzervovanie nevyhovujúcej výrobnéj štruktúry na Slovensku je možné označiť za jeden z najväčších zdrojov frustrácie (nielen environmentalistov) z výsledkov transformácie slovenskej ekonomiky v 90. rokoch minulého storočia, negatívne dôsledky čoho znášame dodnes (a to nielen vo sfére ŽP, ale aj čo sa týka zraniteľnosti celej ekonomiky, čo plasticky ukázala aj nedávna koronakríza).

Vzťah poľnohospodárstva k ŽP bol o niečo priaznivejší, aj keď samotní poľnohospodári to hodnotia skôr ako negatívum, lebo to so sebou prinieslo aj pokles poľnohospodárskej produkcie. Najmä v prvej dekáde po r. 1989 výrazne klesla spotreba priemyselných hnojív a ochranných chemických prostriedkov, čo prirodzene prispelo k ozdraveniu pôd, vôd, bioty i celého potravinového reťazca (aj keď sa tým, na druhej strane, znížili hektárové výnosy – pozn. aut.). Celkovo došlo, najmä v prvých kokoch po r. 1989, k extenzifikácii poľnohospodárstva a čiastočnému návratu prítomnosti zelene a drobného živočíšstva do poľnohospodárskej krajiny. Pokračovala tiež transformácia časti ornej pôdy na trvalé trávne porasty a les. Trvalý a nedostatočne regulovaný záber často veľmi kvalitných poľnohospodárskych pôd išiel na vrub výstavby - už nie panelových sídlisk a rozľahlých poľnohospodárskych dvorov, ale vodných diel, automobiliek, diaľnic, priemyselných parkov a logistických či obchodných centier. Opustené výrobné a ťažobné komplexy sa naopak zväčša nechávali a nechávajú chátrať za vzniku devastovaných plôch a neúžitkov (tzv. brownfields).

Zmeny v doprave charakterizuje ústup environmentálne priaznivejších foriem (najmä železničnej a celkovo hromadnej dopravy) na úkor rozvoja environmentálne závadnejšej individuálnej automobilovej dopravy, čo je alarmujúce najmä v mestách, vrátane Bratislavy. Čiastočne to kompenzuje skutočnosť, že prevádzka moderných automobilov sa stáva voči ŽP šetrnejšia (s výnimkou rastúcej exploatacie prírodných území terénnymi automobilmi, „štvorkolkami“, motorkami, snežnými skútrami a pod.).

Životné prostredie, hlavní spoločenský aktéri a spoločnosť ako celok

Médiá a občiansky environmentálny aktivizmus

Médiá zaznamenali za uplynulé tri desaťročia obrovské zmeny po obsahovej i formálnej stránke. Mnohé z týchto zmien boli kladné. Napriek tomu je v ich prípade deficit zmysluplnej aktivity pri pozitívnom ovplyvňovaní verejnej mienky, podpore kritického myslenia a tvorbe hodnotovo orientovanej, životaschopnej a akcieschopnej občianskej spoločnosti stále veľmi citeľný. Možno konštatovať, že médiá zohrávajú v tomto smere ambivalentnú úlohu. Tzv. verejnoprávne médiá (najmä elektronické) sa v období autoritatívnych vlád Vladimíra Mečiara správali výrazne provládne a zároveň podozrievavo až odmietavo voči občianskym iniciatívam, mimovládny organizáciám i celkovo voči nezávislému spôsobu uvažovania a vyjadrovania. Najmä v r. 1992 – 1998 mali občianski aktivisti minimálnu šancu preniknúť do verejnoprávnej Slovenskej televízie. V tom čase bola direktívnym zásahom zhora zrušená i vysoko sledovaná, pravidelná, environmentálne a investigatívne zameraná publicistická relácia Slovenskej televízie *Eko ďalej*. Ďalším príznačným neudhom tých čias bolo, že informácie o aktuálnych kauzách, týkajúcich sa životného prostredia, sa podávali tendenčne a jednostranne, bez možnosti efektívne uplatniť alternatívny, alebo opačný názor zo strany EMVO. Určitú zmenu v tomto smere znamenala nielen zmena vlády v jeseni 1998,

ale aj postupný vznik viacerých súkromných a miestnych televízií, čo prinieslo aj objavenie sa niektorých relácií investigatívneho, či diskusného charakteru, ako napríklad Reportéri, Pod lampou (neskôr Lampa) či Večera s Havranom. Nedostatky v PR, čiže v (seba)propagácii a komunikácii s verejnosťou, sú však aj na strane samotných EMVO a občianskych iniciatív. Pozitívnu výnimku predstavuje Greenpeace Slovensko, čiastočne aj Lesoochranárske zoskupenie VLK, Ekofórum, Sosna, Živica, WWF Slovensko, Centrum pre podporu trvalo udržateľných aktivít (CEPTA), Bratislavské regionálne ochranárske združenie (BROZ), SOS/BirdLife, Slovenský ochranársky snem (S-O-S), či Cyklokoalícia, ako aj občianske iniciatívy Piatky pre budúcnosť, Aliancia za klímu, Znepokojené matky, My sme les, Za našu vodu a i. V minulosti tiež Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR, Ľudia a voda, Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny, Slatinka, Za živé rieky, Centrum pre podporu miestnych aktivít/CEPA, Slovenská riečna sieť, Agentúra Poniklec, A-Projekt, Pospolitosť harmonického života, Environmental Training Program (ETP) Slovensko, Slovenská riečna sieť, REC Slovensko, Karpatské ochranárske združenie altruistov (KOZA), Za Matku Zem a niektoré ďalšie.

Donedávna systematicky sledoval situáciu aj v tejto oblasti Inštitút pre verejné otázky (IVO), či už prostredníctvom ad hoc vydávaných publikácií, alebo pravidelnej, každoročne publikovanej Súhrnnej správy o stave spoločnosti, ktorá spravidla obsahovala aj kapitolu Životné prostredie a trvalo udržateľný rozvoj. Problematike sa priebežne venuje aj Centrum pre filantropiu, EKOPOLIS, S-O-S, STUŽ/SR a niektoré ďalšie MVO či združenia, najmä think-tankového a nadačného typu.

Nové formy a priestory komunikácie priniesol Internet. Tretí sektor na Slovensku využíval a využíva v tomto smere najmä služby Changenetu a Ekofóra, stránku www.ochranari.sk a špecializovaných skupín na Facebooku. Stále populárnejším žurnalistickým útvárom, dostupným širokej verejnosti, sa stávajú blogy.

Školy a mimoškolská výchova k občianskemu aktivizmu

Ak súhlasíme s tvrdením, že rozhodujúci vplyv na naše uvažovanie a konanie má výchova a vzdelanie, potom v prípade vzťahu k prírode a a životnému prostrediu to platí dvojnásobne.

V oblasti environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu (EVVO) nastal čiastočný – aj keď absolútne nie dostatočný – pokrok, ktorý, okrem digitalizácie a tým aj svojím rozsahom enormných a ľahko dostupných informácií, priniesla aj zmena osnov, ich prispôbenie regionálnym podmienkam, rastúci záujem o globálne problémy, nové fakultatívne činnosti, súťaže a pod. prakticky na všetkých stupňoch a druhoch škôl. Viackrát sa objavili a následne „sublimovali“ spoločné iniciatívy ministerstva školstva a ministerstva životného prostredia v oblasti environmentálnej výchovy a vzdelávania. Systematická výchova k občianskemu aktivizmu či aktivizmu v prospech životného prostredia dosiaľ na našich školách absentuje. Chronickým problémom je nedostatok kvalifikovaných učiteľov, deficit financií ako aj rastúca byrokratická záťaž a s tým súvisiaci nedostatok času a následne i vôle: napríklad na organizovanie pobytov žiakov priamo v prírode, ale tiež na celkové podnecovania tvorivosti a aktivizmu. Malá pozornosť sa venuje riešeniu modelových situácií, či prizývaniu externých lektorov a prednášajúcich z praxe, občianskych aktivistov a lídrov environmentálnych MVO nevyvíjajúc.

Mimoškolská EVVO zaznamenala za uplynulé dve desaťročia na Slovensku skôr úpadok, ako pokrok. Toto konštatovanie sa týka v prvom rade prístupu zo strany štátu. Kým v 90. rokoch minulého storočia pôsobilo na Slovensku niekoľko stredísk environmentálnej výchovy, dnes z nich zostalo už len jediné! Celkovo v tejto oblasti profesionálne pôsobí mno-

honosobne menej ľudí v porovnaní so susednou Českou republikou. Situáciu čiastočne zachraňuje mimovládny sektor. Takto zamerané MVO zastrešuje strešná organizácia s názvom Špirála a najviac aktivít v tejto oblasti vyvíja OZ Živica.

Veda a občiansky environmentálny aktivizmus

Oficiálna veda na Slovensku je voči ochranárskym aktivitám dosť rezervovaná. Určitú výnimku v tomto smere predstavovala v minulosti kauza Tatry. Najmä v období tesne po vetrovej kalamite v novembri 2004, kedy ako Senát Univerzity Komenského, tak aj Snem Slovenskej akadémie vied podporili požiadavky Mimovládneho výboru Naše Tatry, adresované Vláde SR. V apríli 2010 Snem SAV odmietol návrh novej zonácie TANAP-u, ktorý by, v prípade svojho prijatia, znamenal ďalšiu urbanizáciu a komercializáciu nášho najstaršieho národného parku.

Za prevažne vedeckú ustanovizeň možno považovať aj Národný komitét IUCN. Ten v jeseni 2008 oficiálne protestoval proti devastácii Biosférickej rezervácie Tatry výstavbou nových zjazdoviek a ďalšími antiekologickými aktivitami. V r. 2010 sa aj odborná verejnosť zmobilizovala v súvislosti s likvidáciou samostatnosti MŽP SR a s už spomínaným návrhom zonácie TANAPu. V neskorších rokoch najmä v súvislosti s devastáčnou ťažbou v lesoch a znečisťovaním podzemných vôd Žitného ostrova.

Ostatné aktivity vedcov majú skôr individuálny, či skupinový, ale nie inštitucionálny charakter. Či už ide o iniciatívu 108 vedcov za zabránenie ťažby dreva v Národnej prírodnej rezervácii Tichá a Kôprová dolina, alebo o podobne početnú iniciatívu vedcov proti chemickým postrekom, aplikovaným na území niektorých národných parkov (najmä NAPANT-u).

V r. 2016 Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied (SAV) podporilo vznik Národného parku Podunajsko a v r. 2019 SAV ako aj najvýznamnejšie slovenské univerzity verejne podporili klimatických aktivistov/aktivistky a ich iniciatívu Piatky pre budúcnosť. Deficity verejnej angažovanosti zo strany vrcholných vedeckých inštitúcií na Slovensku sú súčasťou širšieho problému vzťahu vedy k hodnotám, k veciam verejným a k občianskej angažovanosti, o ktorom sa na Slovensku dosiaľ takmer vôbec nediskutovalo. Jednou z malých výnimiek bol seminár a následne zborník k 20. výročiu vydania publikácie Bratislava/nahlas (Huba, M., Ira, V., Šuška, P. (eds.) 2008).

Akýmsi mostom medzi vedeckou sférou a MVO sú tzv. think-tanky. V prvých dvoch desaťročiach po r. 1989 z nich vyrástol seriózny partner a vážny konkurent SAV i univerzít v oblasti zberu, spracovania i distribúcie závažných informácií ako aj v oblasti inovatívnosti nazerania, podpory kritického, alternatívneho myslenia, generovania nových ideí, vízií a pod. Zdá sa však, že v poslednom desaťročí pomaly ustupujú do úzadia, čo súvisí zrejme aj s nedostatkom finančných prostriedkov na ich činnosť.

Spätná väzba: pohľad verejnosti

Ako sa vyvíja postoj radových občanov, či širokej verejnosti k environmentálnym problémom, environmentálne zameraným politikám a následne k ochranárskym aktivitám a ich organizovanej forme prostredníctvom EMVO? Čo sa týka prvej a druhej časti otázky, je na mieste pripomenúť si, že pred 30 rokmi verejnosť považovala životné prostredie za top prioritu. Na otázku „Ktoré spoločenské problémy je podľa Vás potrebné riešiť v prvom rade?“ v apríli 1990 odpovedalo najviac respondentov (19 %), že je to podľa nich devastácia ŽP. Už v októbri toho istého roku si to však myslelo iba 7 % a ŽP sa „prepadlo“ v rebríčku dôležitosti

z 1. na 6. miesto (CVSP, 1990). Podobne tomu bolo na Slovensku aj s preferenciami environmentálne orientovanej Strany zelených, ktorú vo februári 1990 chcelo voliť 16 % opýtaných (2. až 3. miesto medzi stranami), pričom v júnových voľbách r. 1990 jej dalo hlas iba 3,48 % voličov a do slovenského parlamentu sa dostala so šiestimi mandátmi ako najslabšia z parlamentných strán. Čo sa týka tretej časti otázky, vývoj verejnej mienky je priaznivejší. Ako ukazujú sporadické výskumy na túto tému, je tento postoj verejnosti k ochranárskym aktivitám väčšinou kladný a verejnosť ich väčšinou považuje za dôveryhodné. Aj tu však platí čosi ako zákonitosť, že postoj verejnosti je tým pozitívnejší, čím všeobecnejšie otázky na tieto aktivity či problémy formulujeme a komplikuje sa v závislosti od konkretizácie jednotlivých sfér, tém a/alebo káuz. Druhým problémom je, že podpora zo strany verejnosti zostáva vo veľkej väčšine len vo verbálnej, platonickej podobe. Skutočne spontánneho záujmu a hmatateľnej, aktívnej podpory zo strany občana/verejnosti je málo a početne výrazne zaostáva za záujmom o riešenie napr. rýdzo politických káuz, súvisiacich s korupciou a pod. Kým na demonštráciách iniciatívy Za slušné Slovensko sa v Bratislave v r. 2018 opakovane zúčastnili desaťtisíce ľudí, na zhromaždení za prepustenie zadržovaných aktivistov Greenpeace v tom istom roku, či na zhromaždeniach Piatky pre budúcnosť v r. 2019 to boli rádovo len stovky účastníkov a účastníčok a iba v septembri 2019 ich počet presiahol tisíciku. Pre porovnanie, na ochranárskej živej reťazi za Národný park Podunajsko sa vo februári 1990 zúčastnilo okolo 60 000 ľudí. Dôvodov tohto poklesu záujmu o priamu participáciu je iste viacero. Okrem rozdrobenosti ochranárskej scény je to aj určitá únava a pocit márnosti až frustrácie z opakujúcich sa neúspechov. Výstižným upozornením na (ne)kvalitu vzťahu občan-moc-demokracia bol happening s názvom *Hádzanie hrachu o stenu*, keď sa hádzal skutočný hrach o skutočnú stenu bratislavského Magistrátu, na pripomenutie toho, že neraz i dlhotrvajúce a početne zastúpené občianske aktivity v prospech životného prostredia vychádzajú v hlavnom meste Slovenska nazmar. Podobne ako aj v iných oblastiach, aj tu sa masové aktivity čoraz viac presúvajú do virtuálneho priestoru a od zhromaždení k petíciám a do facebookových skupín.

Najväčšia petícia s viac ako 113 000 podpismi, ktorú iniciovala koncom minulého desaťročia slovenská pobočka Greenpeace, sa týkala zákazu ťažba zlata a uránu kyanidovou metódou. Ďalšie dve sa týkali lesov. Lesochranárske zoskupenie VLK zozbieralo do tejto chvíle viac ako 100 000 podpisov pod petíciu NIČ – na podporu zvýšenia výmery bezzásoňových území. Iniciatíva My sme les zasa získala v rekordne krátkom čase cca 70 000 podpisov pod internetovú petíciu za lepšiu ochranu lesov.

Facebooková skupina Slovenský ochranársky snem má k dnešnému dňu viac ako 2 400 členov a cca 1 600 žiadateľov/žiadateľiek o členstvo.

Vzťah k politike je zo strany EMVO determinovaný v prvom rade skutočnosťou, že z ich štatútu a poslania vyplýva, že by mali byť od politických (podobne ako aj od podnikateľských a decízno-byrokratických) subjektov nezávislé. Najväčšie vzopätia vo sfére MVO i celej občianskej spoločnosti sa viažu na začiatok popisovaného 30-ročného obdobia, teda na prelom rokov 1989 a 1990, na druhú polovicu 90. rokov 20. storočia, kedy sa tretí sektor aktívne zapojil do úsilia o demokratizáciu spoločenských (i politických) pomerov na Slovensku (pozri napr. Snajdr, E., 2008) a na r. 2017 až 2019, kedy občianska spoločnosť demonštrovala proti kriminalite, nespravodlivosti a korupcii a za celkovú očistu politického a spoločenského života.

Environmentálne, spolu s ľudskoprávnymi mimovládnyimi organizáciami sú spomedzi súčastí tretieho sektoru na Slovensku tradične najzásadovejšie a najradikálnejšie. Radikalizmus na slovenský spôsob bol však doteraz veľmi umiernený, akademický či konštruktívny. Niekedy možno až príliš, čo uľahčuje život devastátorom životného prostredia a nepriateľom

občianskej spoločnosti. Určitú zmenu v tomto smere sľubujú hnutia ako Extinction Rebellion či Bod obratu.

Za špecifický problém nedostatočného záujmu občanov o problémy životného prostredia možno považovať aj rastúcu inštrumentalizáciu, byrokratizáciu a „rezortizáciu“ environmentálnej politiky na úkor hodnotových, vzťahových či životnoštýlových aspektov. Priúzkke, miestami až technokratické chápanie problematiky ŽP – ako čisto organizačno-legislatívno-technologického problému – ho odcudzuje bežnému človeku a vzbudzuje ilúziu, že riešenie environmentálnych problémov je vo výlučnej kompetencii úradov, expertov, investorov, skrátka „niekoho iného, ako som ja“.

Na druhej strane, vymedzenie ŽP len ako rezortného problému ho zbavuje širších súvislostí a väzieb, čo okrem iného vedie k tendencii odstraňovať následky, a nie príčiny. Pritom skutočným východiskom môže byť len posudzovanie a riešenie environmentálnych problémov v súčinnosti s ekonomickými, sociálnymi, politickými a ďalšími dimenziami rozvoja. Na tomto poznaní sa zakladá koncepcia trvalo udržateľného rozvoja (resp. spôsobu života).

Postoje verejnosti k problematike ŽP a ENVO sa, žiaľ, zisťujú len sporadicky, a nie systematicky. Pred časom sa danou problematikou zaoberali sociológovia J. Klocoková a M. Tížik (2009) a Tížik (2010). Vychádzajúc najmä z reprezentatívnych výskumov verejnej mienky *Eurobarometer* z r. 2004 a 2007 a z *Výskumu európskych hodnôt* z r. 1991, 1999 a 2008 dospeli o.i. k nasledujúcim zisteniam: Čo sa týka reflektovania ŽP na tej najvyššej úrovni, respondenti z nových členských krajín EÚ a zvlášť zo Slovenska výrazne častejšie uvádzali ako hlavnú asociáciu s pojmom ŽP zelenú a príjemnú krajinu, ako aj ochranu prírody a využívanie prírodných zdrojov. Na druhej strane, v prípade slovenských respondentov sa ŽP v porovnaní s priemerom EÚ oveľa menej asociovalo so znečistením miest či klimatickými zmenami.

V poradí pociťovaných problémov a hrozieb sa na Slovensku na prvom mieste umiestnili problémy súvisiace so znečistením jednotlivých zložiek ŽP (voda, ovzdušie, ako aj prírodné a človekom spôsobené katastrofy). Obavy z nepriaznivých klimatických zmien síce na Slovensku nie sú také veľké ako v priemere za celú EÚ, ale majú výrazne rastúcu tendenciu a dnes už aj na Slovensku vedú rebríček vnímaných environmentálnych problémov (tesne pred prírodnými katastrofami).

Vnímanie dôležitosti vplyvu ŽP na kvalitu života sa v prípade slovenských respondentov príliš nelíšilo od priemeru EÚ a v rokoch 2004 – 2007 podiel tých, ktorí tento vplyv označili za dôležitý, vzrástol zo 74 % na 83 %.

Je pozoruhodné, že výrazná väčšina Európanov by dala prednosť environmentálnym opatreniam pred zvyšovaním ekonomickej konkurencieschopnosti, ako aj to, že postoj respondentov zo SR bol v tomto smere ešte mierne proenvironmentálnejší, než postoj „priemerného Európana“. Ešte pozitívnejšie dopadlo Slovensko v odpovedi na otázku, či by sa pokrok mal merať najmä ekonomickými indikátormi, alebo komplexom indikátorov (vrátane environmentálnych), kde sa za druhú možnosť vyjadrilo viac ako 80 % opýtaných zo Slovenska.

Vyššie uvedené i niektoré ďalšie zistenia sú v protiklade s reálnou marginalizáciou environmentálnej problematiky a problematiky trvalej udržateľnosti v politickej agende doterajších vlád, väčšiny politických strán i v rámci verejného diskurzu a môžu byť zdrojom opatrného optimizmu. Adjektívum „opatrný“ je na mieste už aj preto, že v protiklade k vyššie uvedeným postojom deklarovaným na veľmi všeobecnej úrovni, na druhej strane

dlhodobu klesá ochota podporiť ochranu ŽP na úkor vlastných príjmov a zodpovednosť za túto agendu sa v názoroch slovenských respondentov presúva na plecia vlády, štátneho rozpočtu, EÚ a pod., ako aj na plecia pôvodcov znečistenia, najmä priemyslu. Až 84 % respondentov zo Slovenska však napriek tomu naďalej verí v dôležitosť úlohy jednotlivca vo sfére ŽP. Spomedzi aktivít, ktorými môže jednotlivec prispieť k ochrane ŽP, respondenti z väčšiny krajín EÚ (vrátane Slovenska) uvádzali na prvom mieste triedenie komunálneho odpadu, nasledované úsporou vody a redukciovou spotrebou energie. Odborníci však tento druh aktivít označujú ako pasívny a v prípade šetrenia motivovaný viac ekonomicky, ako environmentálne. Postrádajú aktívnejšie a citelnejšie formy dobrovoľného sebaobmedzovania v prospech ŽP (napr. obmedzenie jazdy autom).

Čo je vari najviac znepokojujúci vývoj, dokumentovaný citovanými výskumami, to je dlhodobý pokles osobnej účasti a aktívnej podpory (napr. členské príspevky, brigádnická práca, aktívna participácia účasť a pod.) aktivít dobrovoľníckych združení, pôsobiacich v prospech ŽP, pričom práve environmentálne organizácie patria medzi tie, v ktorých sa ľudia na Slovensku najmenej dobrovoľne angažujú. Na druhej strane z výskumov vyplýva, že EMVO sa na Slovensku tešia značnej dôvere, keď ich v rokoch 2004 a 2007 (ako aj v nasledujúcom desaťročí) opakovane cca polovica respondentov označila za najdôveryhodnejší zdroj informácií o ŽP. Slovensko v tomto smere dokonca vysoko prevyšuje európsky priemer.

V posledných rokoch dve anketové zistenia na túto tému realizoval v radoch environmentalistov Slovenský ochranársky snem (pozri Huba, Trubiniová, eds., 2019).

Aj vyššie uvedené názory dokumentujú, že stav a vývoj ŽP a EMVO nie je zložitý a protirečivý fenomén len „sám o sebe“, ale aj vo vnímaní zo strany verejnosti ako aj v interpretácii tohto vnímania a jeho príčin.

Medzinárodné postavenie Slovenska vo sfére životného prostredia

Ešte ako súčasť Československa sme boli v období 1989 – 1992 považovaní za lídrov spomedzi krajín strednej a východnej Európy, čo sa týka domácich i medzinárodných aktivít v prospech ŽP. Medzi hlavné dôvody patrilo pôsobenie osobností typu Bedřicha Moldana, Josefa Vavrouška, Ivana Dejmla, Ivana Ryndu, Pavla Šremera, Jana Káru, Juraja Mesíka, Mikuláša Hubu a ďalších vo vrcholových či vysokých pozíciách vo vtedajších vládnych a parlamentných štruktúrach, ich pomerne kvalitné expertné zázemie, ako aj „ozvena“ vplyvného ochranárskeho hnutia z predrevolučného obdobia. Ale boli to najmä oprávnené líderské ambície a konkrétne iniciatívy či aktivity, ktoré z našej krajiny vychádzali, o.i. a j v súvislosti s usporiadaním prvej pan-európskej konferencie ministrov životného prostredia v Dobříši pri Prahe či s prípravou Konferencie OSN o životnom prostredí a rozvoji v Rio de Janeiro (Bedřich Moldan bol podpredsedom tohto podujatia).

Po voľbách 1992 sa mnoho podstatného zmenilo. Zanikol Federálny výbor pre životné prostredie a čoskoro na to sa rozpadlo aj samotné Československo, čím pre Slovensko prestal byť bezprostredne relevantný aj dovtedy inšpiratívny ambiciózný program a pozitívny príklad českého MŽP. Medzinárodný význam si naďalej udržiavalo iba mimovládne ochranárske hnutie.

Koalícia HZDS so SNS a ZRS v 90-tych rokoch minulého storočia bola „zaručenou cestou“ do medzinárodnej izolácie. A nemohla sa tomu vyhnúť ani oblasť ŽP, hoci formálne bolo Slovensko ako nástupnícky štát po bývalej ČSFR zastúpené vo všetkých relevantných štruktúrach. Čo sa stratilo, bola dôveryhodnosť, záujem, kompetentnosť a iniciatíva. Situáciu či-

astočne zachraňovali jednotlivci na nižších postoch, ktorí neprestali spolupracovať s akademickou a mimovládnu sférou (napr. v oblasti posudzovania vplyvov na ŽP a prípravy príslušných právnych noriem, alebo v oblasti ochrany biodiverzity: v r. 1997 sa v Bratislave uskutočnila významná 4. konferencia strán Dohovoru o biodiverzite), či prípravy materiálov strategického charakteru (Environmentálna politika SR, príprava Národnej stratégie trvalo udržateľného rozvoja SR a i.).

K určitému oživeniu prišlo po voľbách v r. 1998, kedy sa ministrom ŽP stal medzinárodne skúsený vedec a pedagóg – geograf a krajinný ekológ László Miklós. Navyše, došlo k uzavretiu dohody medzi MŽP a združením EMVO Ekofórum, z ktorej rezultovalo zlepšenie vzájomnej spolupráce vládnych a mimovládnych štruktúr. To ďalej posilnilo prijatie do OECD a integračné úsilie Slovenska v rámci predvstupového procesu do EÚ. Vyvrcholením tohto obdobia mohla byť oficiálna slovenská účasť na Svetovom summite o TUR v Johannesburgu v r. 2002. Z viacerých príčin však táto príležitosť zostala nedostatočne využitá.

Od 1. mája 2004 sme riadnymi členmi EÚ, s čím súvisí aj naša plná integrácia do európskej environmentálnej politiky. Podobne ako v iných oblastiach, aj tu trpíme nedostatkom kompetentných kádrov, čo sa ešte viac prejavilo po voľbách 2006, kedy sa ich rady necitlivými politickými zásahmi ďalej preriedili a ani jeden z troch ministrov životného prostredia za SNS nemal adekvátne odborné schopnosti a medzinárodné skúsenosti. Žiaľ, podobné konštatovanie sa týkalo aj časti štátnych tajomníkov MŽP a generálnych riaditeľov sekcií. A tak situáciu neraz zachraňovali a zachraňujú len „poslední mohykáni“, ktorí sa v štruktúrach MŽP nejakým zázrakom ešte udržali a schopní ľudia prevažne z mladšej generácie, ktorí sa tam dostali najmä v súvislosti so slovenským predsedníctvom v Rade EÚ a vznikom Inštitútu environmentálnej politiky.

Určítym prienikom Slovenska aj do medzinárodnej diskusie o ŽP bolo slovenské predsedníctvo v Rade EÚ v r. 2016, pôsobenie dvoch slovenských europoslancov – environmentalistov od eurovolieb v r. 2019 či vystúpenie prezidentky Zuzany Čaputovej na klimatickom summite na pôde OSN v r. 2019, ako aj skutočnosť, že prezidentka považuje ochranu ŽP za jednu zo svojich troch najvyšších priorít.

Záver

Životné prostredie, organizácie a iniciatívy na jeho ochranu, ako aj percepčia tejto problematiky zo strany verejnosti prešli za uplynulých 30 rokov zložitým vývojom. Vari najvýstižnejšou charakteristikou tohto vývoja je to, že bol nejednoznačný. Pokrok pri znižovaní znečistenia ovzdušia, vôd a ďalších zložiek životného prostredia sprevádzala bezprecedentná neúcta k iným jeho zložkám, najmä k zeleni a úrodným orným pôdam, celkové dlhodobé podfinancovanie starostlivosti o ŽP a zaostávanie v budovaní environmentálnej infraštruktúry (najmä kanalizácií a čistiarní odpadových vôd) ako aj riešenia problematiky starých environmentálnych záťaží.

Výrazný nárast výmery chránených území bol konfrontovaný s opakovane prezentovaným nepochopením samotného zmyslu ochrany prírody a krajiny, a to aj zo strany kompetentných riadiacich pracovníkov v sektore štátnej správy a samosprávy, o čom svedčí o.i. aj vypustenie ochrany charakteristického vzhľadu krajiny zo zákona o ochrane prírody a krajiny.

V celej tejto sfére je citeľný nedostatok systematickej a hodnotovo orientovanej environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetly.

Vznik inštitúcií a desiatok právnych noriem na ochranu životného prostredia bol nevyhnutným predpokladom nielen systematickej starostlivosti oň, ale aj akceptácie Slovenska zo strany zahraničia. Na druhej strane je alarmujúce, že relevantné inštitúcie sa pod rôznymi tlakmi stali neraz viac arbitrami väčšej devastácie prírody a životného prostredia, než jeho ochrancami (pozri napr. kauzy Tatry, Pezinok, emisné kvóty a mnohé ďalšie).

Stále častejšie používanie pojmov životné prostredie či trvalo udržateľný rozvoj sa spája s obsahovým vyprázdňovaním týchto pojmov a pôsobí skôr inflačne, ako motivačne, dôveryhodne a autenticky.

Ani vývoj vo sfére environmentálne zameraných mimovládnych organizácií (EMVO) nemožno hodnotiť jednoznačne. Na jednej strane mnohonásobne vzrástol ich počet a v mnohých prípadoch aj profesionalita ich manažmentu, na druhej strane z veľkej časti stratili spontánny, dobrovoľnícky charakter. A napokon, nejednoznačné sú aj postoje, reakcie a názory verejnosti na túto problematiku. Ako ukazujú porovnanie na základe medzinárodných sledovaní, možno označiť slovenskú verejnosť v rámci EÚ za nadštandardne „environmentálne osvietenu“. Opakovane deklaruje veľký význam problematiky životného prostredia, pripisuje jeho ochrane väčší zmysel ako zvyšovaniu ekonomickej konkurencieschopnosti a environmentálne mimovládne organizácie považuje za najdôveryhodnejšie zdroje informácií o životnom prostredí. V praktickom správaní sa jednotlivcov i verejnosti ako celku je to však podstatne horšie: od konkrétnych ukážok narábania so zeleňou či komunálnym odpadom, cez nešetrné vzorce správania a neraz nepochopiteľne nešetrný životný štýl, až po „nezelené“ volebné preferencie a klesajúcu ochotu venovať časť svojho voľného času či finančných prostriedkov v prospech aktivít na ochranu prírody a životného prostredia.

Pod'akovanie:

Príspevok vznikol aj vďaka podpore GP VEGA 2/0013/18.

Literatúra:

- Centrum pre výskum spoločenských problémov (1990): Výskum názorov obyvateľov SR počas roku 1990, Bratislava. In: Bútorá, M., Bútorová, Z. : Volby 1990: do neprebádaného územia. Denník N, 12. 6. 2020.
- Huba, M. Stručná analýza relevantných aspektov vývoja Slovenska od Konferencie OSN o životnom prostredí a rozvoji. Životné prostredie 2002, roč. 34/2. pp. 61 – 67.
- Huba, M., Ira V., Šuška (2008): Bratislava/nahlas po 20 rokoch ako výzva Bratislava / nahlas - ako výzva : zborník z odborného seminára k 20. výročiu vydania publikácie. Geografický ústav SAV : STUŽ/SR : ZO Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny č. 6 a 13 v Bratislave, 2008. 71 s.
- Huba, M., Trubíniová, Ľ. (eds.): O Slovensku otvorene a nahlas: Ochránárske SOS, STUŽ/SR, Bratislava, 2019, 253 s.
- Klocoková, J. Tížik, M. (2009): Pohľad slovenskej verejnosti na životné prostredie a environmentálne problémy. Životné prostredie 43/3, 142 – 148.
- MŽP SR, SAŽP (2016): Životné prostredie Slovenskej republiky v kocke/Environment of the Slovak Republic in Focus. Bratislava, 64 s.

- MŽP SR (2018): Správa o stave životného prostredia v Slovenskej republike v roku 2018.
- MŽP SR (2020): Národný program znižovania emisií – Slovenská republika.
- SHMU (2018): Hodnotenie kvality ovzdušia v Slovenskej republike (2004 - 2017)
- SHMÚ (2019): *Správa o kvalite ovzdušia v Slovenskej republike 2017*.
- Snajdr, D. Nature protests. The end of ecology in Slovakia (culture, place, and nature).
- Washington University Press, Washington 2008.
- Tížik, M. (2010): Názory na životné prostredie na Slovensku a v Českej republike po r. 1989. In: Nováček, P., Huba, M. (eds.) : Udržitelný rozvoj – stav a perspektivy v roce 2010. Sb. přednášek, UPOL, Olomouc, pp. 51 – 75.
- www.enviroportal.sk
- www.euroactiv.sk

Prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc.

Geografický ústav SAV a Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v Slovenskej republike, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava